

Πολιτιστικές αντιθέσεις στον καπιταλισμό

17.02.09

Εισήγηση στο σεμινάριο της πολιτιστικής επιτροπής του NAP και της υΚΑ

Για την εισαγωγή στη συζήτηση του θέματος των πολιτιστικών αντιθέσεων στην καπιταλιστική κοινωνία θα πρέπει να τεθούν στη συζήτηση ορισμένες βασικές ιδέες.

Η έννοια πολιτισμός: Περιλαμβάνει όλα τα φαινόμενα που αναπτύσσονται σε μια κοινωνία, στην αρχαία ελληνική πόλη κατ' αρχήν (όπου και αναφέρεται η λέξη) και από εκεί και πέρα σε κάθε κοινωνικό οργανισμό. Συμπεριλαμβάνει συνεπώς τόσο τον υλικό όσο και τον πνευματικό πολιτισμό. Ανταποκρίνεται σε μια ενότητα της κοινωνίας των ελευθέρων, που αρμόζει στην δημοκρατική αρχαία κοινωνία, όπου ο καταμερισμός της εργασίας δεν αποξενώνει τους κοινωνούς ανθρώπους ούτε από το προϊόν της εργασίας τους ούτε από την κοινωνική οργάνωση, συμπεριλαμβανομένης και της πολιτικής.

Σε αυτές τις συνθήκες η τέχνη, όπως ανέφερε και ο Γ. Μανιάτης στην περασμένη συζήτηση, δεν ήταν παρά έργο μαστόρων, τεχνητών με ειδικές δεξιότητες.

Η ενότητα αυτής της κοινωνίας διαρρηγνύεται όσο αναπτύσσονται οι παραγωγικές δυνάμεις και συνεπώς και ο κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας. Η πρόοδος της επιστήμης επισωρεύει νέα στοιχεία στην πορεία αυτή.

Η πορεία είναι αναπόφευκτη, νομοτελειακή, προς την «διάλυση» και την αναζήτηση μιας νέας ενότητας.

Συνεπώς πρόκειται για μια εξέλιξη που χαρακτηρίζεται από ανταγωνιστικές αντιθέσεις οι οποίες προωθούν την κοινωνική εξέλιξη αλλά και την οδηγούν σε αδιέξοδο, καθότι στις συνθήκες του καπιταλισμού μια τέτοια ενότητα είναι ανέφικτη.

Σύμφωνα με τον μαρξισμό, ο πολιτισμός ενσαρκώνει μια διαδικασία ανάπτυξης που υπάρχει μόνο μέσω του ανθρώπου. Μέσω της σχέσης του με τη φύση ο άνθρωπος ξεπερνά τα όρια που του θέτει η τελευταία και αναπτύσσει την ιδιαίτερη πολιτιστική ικανότητά του.

Το κλειδί για να ερμηνεύσουμε την πορεία του ανθρώπινου πολιτισμού είναι η εργασία.

Τη διαλεκτική σχέση της εργασίας και της ανάπτυξης του ανθρώπου έθεσε ο Χέγκελ. Ο Μαρξ και ο Ενγκελς ανέπτυξαν την άποψη από υλιστική σκοπιά:

Η εργασία στην αναπτυγμένη της μορφή, όταν πια ξεχώρισε τον άνθρωπο από το ζωικό βασίλειο, ενδιαφέρει όχι μόνο από την άποψη ότι παράγει ωφέλιμα αντικείμενα, αξίες χρήσης, αλλά και γιατί ταυτόχρονα διαμορφώνει μια νέα πραγματικότητα. «Αυτό που, από την πλευρά του εργάτη εμφανιζόταν με τη μορφή της ανησυχίας εμφανίζεται τώρα, από την πλευρά του προϊόντος, σαν ηρεμούσα δύναμη, με τη μορφή του Είναι»,

γράφει ο Μαρξ στο «Κεφάλαιο», αναποδογυρίζοντας την σκέψη του Χέγκελ.

Ο Μαρξ αναφερόμενος στην ανάπτυξη της προσωπικότητας σαν αποφασιστικής πολιτιστικής διαδικασίας, ανέφερε τρεις ιστορικές πολιτιστικές βαθμίδες: α) όλους τους προκαπιταλιστικούς τρόπους παραγωγής β) τον καπιταλισμό και γ) τον κομμουνισμό. Γράφει στην «Κριτική της πολιτικής οικονομίας»: «Οι προσωπικές σχέσεις εξάρτησης (στην αρχή ολότελα φυσικές) είναι οι πρώτες κοινωνικές μορφές, στις οποίες η ανθρώπινη παραγωγικότητα αναπτύσσεται μόνο σε ασήμαντο βαθμό και σε απομονωμένα σημεία. Η προσωπική ανεξαρτησία, στηριζόμενη σε πραγματική-αντικειμενική εξάρτηση είναι η δεύτερη μεγάλη μορφή, στην οποία, πρώτο, σχηματίζεται ένα σύστημα του γενικού κοινωνικού μετασχηματισμού, των καθολικών σχέσεων, των ολόπλευρων αναγκών και της καθολικής ικανότητας. Η ελεύθερη ατομικότητα στηριζόμενη στην καθολική ανάπτυξη των ατόμων και την υπόταξη της κοινωνικής τους παραγωγικότητας, σαν της κοινωνικής τους ικανότητας, είναι η τρίτη βαθμίδα. Η δεύτερη δημιουργεί τις συνθήκες για την τρίτη».

Συνεπώς καθοριστικό στοιχείο για την εκτίμηση και αξιολόγηση του πολιτισμού της ιστορικής εποχής είναι ο υπολογισμός του πως και κατά πόσο συνδέεται η εργασία για την ικανοποίηση των βιοτικών αναγκών με τις συνθήκες για την όλη δράση του ατόμου και την ανάπτυξη της προσωπικότητας του.

Η ατομική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής στον καπιταλισμό, η αντίθεση ανάμεσα στον κοινωνικό χαρακτήρα της αναπαραγωγής και τον ατομικό χαρακτήρα της ιδιοποίησης των αποτελεσμάτων της παραγωγής, η αντίθεση των παραγωγικών δυνάμεων και των παραγωγικών σχέσεων, η αντίθεση της αστικής και της εργατικής τάξης, είναι οι βασικές αντιθέσεις του κοινωνικού σχηματισμού που πάνω τους αναπτύσσεται το πλήθος των πολιτιστικών αντιθέσεων της καπιταλιστικής κοινωνίας.

Στη βάση αυτή οι κλασικοί του μαρξισμού ανέπτυξαν τη θεωρία πως σε κάθε έθνος υπάρχουν δυο έθνη και σε κάθε εθνικό πολιτισμό αναπτύσσονται δυο πολιτισμοί. (Λένιν, Κριτικές παρατηρήσεις πάνω στο εθνικό ζήτημα, 1913)

Η εξέταση των πολιτιστικών αντιθέσεων της καπιταλιστικής κοινωνίας πρέπει να γίνει αντιληπτή υπό αυτό το πρίσμα.

Δηλαδή: στον καπιταλισμό αναπτύσσονται δυο βαθύτατα ανταγωνιστικές τάξεις. Η ύπαρξη τους και ο βαθύτατος, έως θανάτου, ανταγωνισμός της μιας με την άλλη, είναι όρος ύπαρξης του ίδιου του καπιταλιστικού συστήματος, το οποίο παράγει με ταχύτατους ρυθμούς τόσο τις τάξεις του όσο και τον σκληρό ανταγωνισμό τους.

Ο ανταγωνισμός αυτός αφορά όλα τα επίπεδα ζωής και υπάρχει ανεξάρτητα από την πολιτική οργάνωση της εργατικής τάξης.

Μέσα το πλαίσιο αυτό η κάθε τάξη δημιουργεί, αυθόρμητα ή συνειδητά, τα στοιχεία του δικού της τρόπου ζωής.

Κάθε εποχή -ιδιαίτερα η Αισθητική της κάθε εποχής- έχει την τάση να απολυτοποιεί τη στάση της απέναντι

στον κόσμο και να τη θεωρεί σαν το οριστικό σχήμα της ανθρώπινης στάσης.

Κάθε κυρίαρχη τάξη, θεωρεί -κληρονομώντας τη δυναμική της από την εποχή που ήταν ανερχόμενη και προοδευτική- πως είναι η κορύφωση της ανάπτυξης της κοινωνίας και πως ο δικός της τρόπος ζωής, οι δικές της αξίες και επιλογές είναι οι ορθότερες, προοδευτικότερες και επιβεβλημένες για την ύπαρξη της κοινωνίας (δεν λείπει για την δική της ύπαρξη!). Ο ακραίος υποκειμενισμός είναι συνεπώς το βασικό χαρακτηριστικό στη συμπεριφορά της αστικής τάξης. (Το φαινόμενο δεν μπορεί εύκολα να προσδιοριστεί και να ξεχωρίσει, αν οι καταπιεσμένοι δεν οργανώσουν τη δική τους απάντηση).

Ο Θεός τους είναι ο Θεός όλων, δεν είναι άλλος των πλουσίων και άλλος των φτωχών, είναι όμως κατασκευασμένος κατ' εικόνα και καθ' ομοίωση των κυρίαρχων. Η κοινωνική οργάνωση είναι κάτι σαν θεϊκή εντολή και δεν επιδέχεται αμφισβήτηση.

Είναι αλήθεια πως οι εποχές σε άνθιση δημιουργούν ισορροπία. Αντίθετα οι εποχές σε κρίση διαλύουν τις πεποιθήσεις και τις βεβαιότητες. Ο Γκαίτε έλεγε πως οι εποχές σε κρίση είναι πάντα υποκειμενικές.

Όμως οι κάτω εξακολουθούν να ζουν (όσοι επιζήσουν δηλαδή) - ακόμα κι αν δουλεύουν δεκάξι ώρες στα υπαυτουργεία του Μάντσεστερ του 1860 - και να διεκδικούν μερίδια της ζωής τους. Είτε με αυθόρμητες πολιτικές ενέργειες, είτε με προσπάθειες συλλογικής συνδικαλιστικής έκφρασης, είτε οργανώνοντας την καθημερινότητά τους και τον τρόπο της ζωής τους.

Μην ξεχνάμε, οι προλετάριοι των πόλεων προέρχονται από την ύπαιθρο, εκεί που επί αιώνες αναπτύσσονταν συνήθειες, παραδόσεις, μουσικές, έθιμα, διασκεδάσεις.

Απέναντι στις συνήθειες της άρχουσας τάξης οι εργαζόμενοι ανέπτυσαν τις δικές τους.

Το φαινόμενο αποχτά νέα ποιοτικά χαρακτηριστικά όταν η εργατική τάξη γίνεται τάξη για τον εαυτό της, όταν δηλαδή αποχτά συνείδηση του πολιτικού της ρόλου. Ωστόσο η αποξένωσή της δεν της επιτρέπει να αποκτήσει αυτή τη συνείδηση αυθόρμητα. Η γνώση έρχεται απ' έξω. Όμως αν η πολιτική συνείδηση έρχεται με σαφή και (ας επιτραπεί) ολοκληρωμένη-καθαρή μορφή απ' έξω, από τους διανοούμενους που σκέφτονται εξ ονόματός της και για λογαριασμό της, δεν συμβαίνει το ίδιο με τα λοιπά στοιχεία που διαμορφώνουν τη συνείδηση της τάξης και των συγκεκριμένων ανθρώπων της. Εδώ κουβαλάνε όλοι, τόσο την αγροτική τους καταγωγή, με τις συνήθειες και το συντηρητισμό της, όσο και τις επιδράσεις της καθημερινότητας σε μια κοινωνία που δεν είναι χωρισμένη με στεγανά.

Έχει λοιπόν ανάγκη να αναπτύξει και τους δικούς της ερευνητές, καλλιτέχνες κλπ.

Η βασική αντίθεση κυριαρχεί σε έναν κόσμο ο οποίος ορίζεται από πλήθος ακόμα αντιθέσεων. Έτσι όπως δεν μπορείς να δεις τις κοινωνικές αντιθέσεις ως έναν μόνο καθαρό πόλεμο μεταξύ εργατών και καπιταλιστών, έτσι δεν μπορείς να δεις, πολύ περισσότερο, τις πολιτιστικές αντιθέσεις ως μια αντίθεση μεταξύ αστικού και εργατικού πολιτισμού. Είναι σαν να προσπαθείς να βάλεις ουρανό σε ένα μπουκάλι.

Στο σχήμα που αναφέρθηκε μπορεί να αντιληφθεί κανείς τις βασικές τάσεις της κοινωνικής ανάπτυξης και το

χαρακτήρα των πολιτιστικών συγκρούσεων που διεξάγονται στην ιμπεριαλιστική κοινωνία. Αλλά μόνο τις τάσεις.

Εδώ ακριβώς πρέπει να ασχοληθούμε με την αδιάκοπη μάχη που γίνεται στον καπιταλισμό για την κατάκτηση της συνείδησης.

Ο κόσμος που ζούμε είναι ένας κόσμος κατακερματισμένος. Πέρα από τη βασική σύγκρουση και τις αντιθέσεις που παράγει, αναπτύσσονται πλήθος αντικρουόμενα συμφέροντα, αντιλήψεις, αντιθέσεις. Η ύπαρξή και ανάπτυξη τους καθόλου δεν βασανίζει την κυρίαρχη τάξη. Αντίθετα, προσφέρει το πεδίο προβολής δευτερευουσών αντιθέσεων οι οποίες συσκοτίζουν τη βασική και συνεπώς την πάλη η οποία μπορεί να οδηγήσει στην υπέρβασή της, δηλαδή στην ανατροπή της καπιταλιστικής κοινωνίας.

(Έκφραση αυτής της ιδέας είναι και οι πολλές θεωρίες σχετικά με τον χαρακτήρα του πολιτισμού στον καπιταλισμό, οι οποίες προβάλλουν ως κύριες τις επιμέρους αντιθέσεις πχ. «οι δυο κουλτούρες» του Τσαρλς Σνόου, δηλαδή η καλλιτεχνική και η επιστημονική, που βρίσκονται σε σύγκρουση, ο Ντάνιελ Μπελ για τη μεταβιομηχανική κοινωνία και την άποψη για την ηγεμονία του μοντερνισμού, ως εχθρού της αστικής τάξης, στην τέχνη του 20^{ου} αιώνα, ή οι απόψεις του μεταμοντέρνου που εξισώνουν όλες τις αντιθέσεις κοκ.)

Στο παρελθόν υπήρξε μια σαφέστερη διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στα δυο βασικά πολιτιστικά ρεύματα. Λαμβανομένων υπ' όψιν ασφαλώς όλων των αλληλεπιδράσεων και των αλληλοδιδασμάτων.

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και την είσοδο του καπιταλισμού στο κρατικομονοπωλιακό του στάδιο, με τη βοήθεια των επιστημονικών και τεχνολογικών επιτευγμάτων, αλλά και την ταυτόχρονη ανάπτυξη της ταξικής πάλης, η μάχη για την κατάκτηση της συνείδησης πήρε πρωτοφανείς διαστάσεις.

Τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και τη βιομηχανία του πολιτισμού πρέπει να την αντιληφθούμε με δυο όρους. Ο ένας, και πρωτεύον, είναι η αυθόρμητη καπιταλιστική λειτουργία της αναζήτησης του κέρδους που οδηγεί σε επενδύσεις σε κερδοφόρους τομείς, όπως έγιναν οι τομείς του πολιτισμού.

Ο άλλος, επηρεαζόμενος από τον πρώτο (με όλες τις αντιφάσεις που παράγονται από αυτή την επίδραση) είναι η επίδραση, η ένταξη, η ενσωμάτωση, η χειραγωγή μαζών. Η λειτουργία των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων όλων των βαθμίδων είναι πιο παλιό και πιο κλασικό μοντέλο.

Στο σχετικά πρόσφατο παρελθόν, τις δεκαετίες του 50, 60, 70 η κρατική παρέμβαση σε αυτή την επιχείρηση ήταν άμεση και δυναμική. Απαγορεύσεις, διώξεις και εξανδραποδισμός από τη μια πλευρά. Κολακεία, ένταξη, ακρωτηριασμός από την άλλη.

Έχει ενδιαφέρον να αξιολογήσουμε και να εμβαθύνουμε στην πορεία της μελέτης μας στα σχετικά φαινόμενα. Ίσως είναι (και ήταν πάντα) μια πρώτης τάξεως δοκιμασία για την άσκηση των επιστημονικών και διαλεκτικών κριτηρίων και δυνατοτήτων μας. Γιατί τα φαινόμενα, προσπαθώ να το πω σε κάθε ευκαιρία και σε όλους τους τόνους, δεν ερμηνεύονται με μια αναγωγή σε ό,τι συμβαίνει σε τελευταία ανάλυση και συνεπώς με μηχανιστικούς διαχωρισμούς. Γιατί μέσα από αυτές τις προσπάθειες ξεπηδούν ανεξέλεγκτα φαινόμενα και δυναμικές τάσεις, κατά την ίδια έννοια περίπου, που μέσα από την κλασική καπιταλιστική επιχείρηση ξεπηδάνε οι δυνάμεις και οι όροι της ταξικής πάλης. Εδώ μάλιστα τα πράγματα είναι πιο σύνθετα, ποιο χύμα, πιο ασαφή.

Και μόνο το φαινόμενο των Μπητλς να μελετήσει κανείς, μπορεί να δει πόσο περίπλοκα γίνονται τα πράγματα.

Η αστική τάξη ανέπτυξε μια πρωτοφανή επίθεση κατάκτησης της συνείδησης των εργαζομένων.

Μιας συνείδησης η οποία έτσι κι αλλιώς είναι κατακερματισμένη κι αυτή, αντανακλώντας εντός της ένα μέρος του κομματιασμένου κόσμου. (Βλέπε ακραία παραδείγματα θρησκευόμενων κομμουνιστών κλπ). Η ανάπτυξη της μαζικής κουλτούρας, είναι φαινόμενο της δεκαετίας του 60 και εδώ.

Η θέση της Αριστεράς

Στο παρελθόν αλλά και σήμερα διατυπώνονται απόψεις πως η Αριστερά κυριάρχησε στο χώρο του πολιτισμού, ιδιαίτερα στην καλλιτεχνική και πνευματική ζωή. Δεν πρόκειται παρά για μια περιορισμένη, αν όχι στρεβλή εκτίμηση της πραγματικότητας. Δεν είναι δυνατόν να κυριαρχήσουν οι απόψεις και οι ιδέες της Αριστεράς μέσα στο πεδίο ενός εχθρικού συστήματος, που η αστική τάξη κατέχει τα μέσα παραγωγής, το κράτος και τους σχετικούς μηχανισμούς.

Αλλά, από την άλλη, η συγκεκριμένη διαπίστωση εμπεριέχει την εκτίμηση για την ακτινοβολία, την επιρροή και τη δύναμη των αναζητήσεων της Αριστεράς. Μια επίδραση που έχει δραματικά υποχωρήσει στο παρόν.

Όπου στο παρόν οι όροι της αναμέτρησης γίνονται σε εξαιρετικά δυσμενείς και με κρίσιμη ιδεολογική υποχώρηση. Γεγονός που αμβλύνει όχι μόνο την ταξική αναμέτρηση στο πεδίο της οικονομίας, αλλά και στο πεδίο της πολιτικής, της ιδεολογίας, του πολιτισμού εν γένει.

Ποιά μπορεί να είναι η πολιτιστική πολιτική μιας επαναστατικής δύναμης;

Σε αυτό το ερώτημα πρέπει να προσπαθήσουμε να απαντήσουμε.

Αντιλαμβανόμαστε πως στις συνθήκες του καπιταλισμού δεν μπορεί να αρθεί η αποξένωση των εργατών, ούτε και να υπερβούμε τον κοινωνικό κατακερματισμό. Η νέα ενότητα του κόσμου απαιτεί ένα νέο σύστημα. Υπέρβαση του κατακερματισμού δεν μπορεί να συντελεστεί παρά μόνο στην κομμουνιστική κοινωνία, όταν η ταξική διαίρεση θα είναι πια μια μακρινή ανάμνηση.

Ωστόσο η θέση των επαναστατικών δυνάμεων είναι να οργανώσουν την ταξική πάλη, όσο και την πάλη της κουλτούρας και του πολιτισμού. Το παράδειγμα των κομμουνιστικών κομμάτων από την ίδρυσή τους είναι χαρακτηριστικό. Και στα θετικά και στα αρνητικά. Συμπεριέλαβαν μέσα στα πρώτα τους καθήκοντα την οργάνωση της κουλτούρας, αλλά ταυτόχρονα αναπαρήγαγαν την αυθόρμητη συνείδηση και συνέτειναν στον κατακερματισμό. Είναι χαρακτηριστική η απαξιοτική έκφραση και συμπεριφορά απέναντι στους «κουλτουριάρηδες» και απέναντι στην «δυσνόητη» τέχνη από τη μία και οι απλουστευτικές προσεγγίσεις, οι αντιδιαλεκτικοί διαχωρισμοί, οι κατατάξεις από την άλλη.

Η κατάκτηση της γνώσης δεν είναι βέβαια μια εύκολη υπόθεση.

Θα χρειαστεί μεγάλος κόπος, φροντίδα και επιμονή. Ελπίζω να τα βρούμε!

Θανάσης Σκαμνάκης

Οι σημειώσεις αυτές πρέπει να χρησιμοποιηθούν μόνο ως σημεία αναφοράς προκειμένου να αναπτύξουμε τη συζήτηση και, ελπίζω, την παρά πέρα μελέτη του θέματος.

13 Μαρτίου 2008

Βιβλιογραφία

Κ. Μαρξ-Φ. Ενγκελς: Το κομμουνιστικό μανιφέστο

Κ. Μαρξ: Χειρόγραφα 1844 (εκδόσεις Γλάρος)

Φ. Ενγκελς: Η κατάσταση της εργατικής τάξης της Αγγλίας (εκδ. Μπάϋρον)

Κ. Μαρξ-Φ. Ενγκελς: Για την τέχνη και τη λογοτεχνία (εκδ. Σύγχρονη Εποχή)

Β. Λένιν: Γράμματα στο Γκόρκι (εκδ. Σύγχρονη Εποχή)

» : Κριτικές παρατηρήσεις πάνω στο εθνικό ζήτημα (Σύγχρονη Εποχή)

Μ. Μπρεχτ: Για την τέχνη και την πολιτική (εκδ. Σύγχρονη Εποχή)

Αντ. Γκράμσι : Η οργάνωση της κουλτούρας (εκδ. Στοχαστής)

» : Σοσιαλισμός και κουλτούρα (»)

» : Λογοτεχνία και εθνική ζωή (»)

Χ. Μαρκούζε: Μαζική κουλτούρα (εκδ. Υψιλον)

Βασίλης Φιοραβάντε: Θεωρία πολιτισμού (εκδ. Ψηφίδα)

Ντάνιελ Μπελ: Ο πολιτισμός της μεταβιομηχανικής Δύσης (εκδ. Νεφέλη)

Εντουαρντ Σάϊντ: Κουλτούρα και ιμπεριαλισμός (εκδ. Νεφέλη)

Τσαρλς Σνόου: Οι δύο κουλτούρες (εκδ. Ελληνικά Γράμματα)

Αιμιλία Καραλή: Μια ημιτελής άνοιξη (εκδ. Ελληνικά Γράμματα)

[Tweet](#)
